

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ І ПОЛЬЩІ В ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ ПЕРІОД: ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Розкрито політико-культурний контекст виборчого процесу в Україні та Польщі у період після краху комуністичних режимів у цих країнах. Наголошено як на деяких спільних, так і на багатьох відмінних особливостях посткомуністичного транзиту у двох братніх країнах.

Ключові слова: Україна, Польща, виборчий процес, посткомуністичний транзит.

Poliszczuk Igor. Procesy wyborcze na Ukrainie i w Polsce w okresie postkomunistycznym: aspekty polityczne i kulturalne.

Autor ukazał polityczny i kulturalny kontekst procesu wyborczego na Ukrainie i w Polsce w okresie po upadku reżimów komunistycznych w tych krajach. Zwrócił uwagę na niektóre podobieństwa i liczne różnice pokomunistycznej transformacji ustrojowej w obu bratnich krajach.

Słowa kluczowe: Ukraina, Polska, proces wyborczy, pokomunistyczna transformacja.

Полищук Игорь. Электоральный процесс в Украине и Польше в посткоммунистический период: политико-культурный аспект.

Раскрыт политико-культурный контекст избирательного процесса в Украине и Польше в период после краха коммунистических режимов в этих странах. Обращено внимание как на некоторые общие, так и на многие отличительные особенности посткоммунистического транзита в двух братских странах.

Ключевые слова: Украина, Польша, избирательный процесс, посткоммунистический транзит.

Polishchuk Igor. Electoral process in Ukraine and Poland in post-communist period: political and cultural aspects.

Political and cultural context of the electoral process in Ukraine and Poland in the period after the collapse of communist regimes in these countries are solved. Some of the common and different features of postcommunist transit in the two brotherly countries are shown.

Keywords: Ukraine, Poland, the electoral process, post communist transit.

Електоральний процес у країнах нової демократії в посткомуністичний період став детермінуючим політичним фактором з огляду на те, що саме його результати значною мірою визначають вектор розвитку транзитивних суспільств. Якщо в країнах, де усталилася поліархія, електоральна кампанія – це одна з багатьох форм політичної участі громадян, то у транзитивному соціумі, як правило, це майже єдина «публічна політична справа», яка дає змогу скласти уявлення про особливості політичної культури виборців. Інші індикатори політичної соціалізації залишаються справою небагатьох – професійної політичної еліти, у той час як вибори у сучасних Україні і Польщі насправді є чи не єдиною формою масової участі у політиці. Тому можна припустити, що політична культура перехідних українського та польського суспільств фактично зводиться до більш вузької сфери – культури електоральної.

Порівняння електорального процесу в Україні та Польщі має велике значення з огляду на те, що вивчення польського досвіду проходження посткомуністичного транзиту має незаперечне значення для теперішньої України, якщо врахувати декілька важливих обставин. По-перше, ми разом були під радянським режимом, хоча міра та обставини підпорядкування Москві були різні, проте це наклало свій відбиток на ментальність людей: вона подібна і в Україні, і в Польщі, тому на польський досвід не можна не зважати. По-друге, польський народ продемонстрував іншим сусідам, що знаходилися під контролем Москви, як необхідно знаходити національний компроміс – створювати режим «договірної демократії» між колись панівною партійною номенклатурою ПОРП та опозиційним рухом «Солідарність» в ім'я

гарантування національного суверенітету. По-третє, Польща становить ефективний приклад демонтажу тоталітарного режиму через розвиток інститутів місцевого самоврядування та індивідуальної ініціативи громадян. По-четверте, Польща є чи не першою країною колишнього соціалістичного блоку, де радикальні економічні, соціальні та політичні реформи призвели до тих результатів, на які сподівалися їх ініціатори. По-п'яте, польський транзит відзначається тією особливістю, що в порівняно стислий історичний час посткомуністичному суспільству вдалося досягти нової демократичної якості, сформувати принципово нові уявлення про народовладдя, соціальну справедливість, патріотизм, особистий добробут. Пошосте, Польща стала одним із незаперечних лідерів у колишньому соціалістичному таборі на шляху європейської інтеграції. Україні, безперечно, є чому повчитися у свого сусіда, адже ті реформи, які в Польщі є давно реалізованими, у нас лише нещодавно потрапили до порядку денного масштабного плану модернізації. І нарешті, по-сьоме, на думку багатьох експертів, шлях України до Європи може лежати через Польщу.

У певному сенсі теперішня політична культура польського народу може розглядатися для українців як приклад більш високого рівня, ніж наш власний аналог. Як зазначає відомий польський політолог С. Стемпень: «У нас все суспільство відповідає за державу. Очевидно, що у Польщі є різні політичні партії, але ніхто не починає «гребти під себе», і тільки. Кожен хоче відповідати за державу. Ніхто не має таких деструктивних цілей, як в Україні. Для нас було дуже дивним, наприклад, коли деякі ваші парламентарії не хотіли присягати на українську Конституцію. У Польщі таке неможливе. Україні треба працювати, щоб був вищий рівень політичної культури. Якби у Польщі якийсь депутат відмовився скласти присягу на польській Конституції, він не був би депутатом. І це було б нормально» [1].

Потрібно зазначити, що ґрунтовний порівняльний аналіз політико-культурного аспекту електорального процесу України і Польщі на сьогодні майже відсутній. Культура виборів, електорального процесу, саме в такому формулюванні не розглядається жодним українським вченим. Різні аспекти української культури виборів так чи інакше досліджують вітчизняні автори, які професійно займаються темою виборчих технологій та їх науковим осмисленням та систематизацією – Г. Почепцов, В. Королько, Ю. Яременко, А. Ростовський, В. Лісничий, В. Якушик та ін. Проблематики польської культури виборів так чи інакше торкаються вітчизняні автори, які пишуть про політичну історію Польщі (Л. Зашкільняк, М. Крикун), аналізують політичні процеси в ній – (В. Скачко, В. Скрипов, С. Коротаєвський, В. Павлів, М. Шульженко). Зачіпають цю проблему у власних дослідженнях М. Попович, В. Лісничий, А. Ростовський, В. Якушик та ін.

Серед польських дослідників певну увагу означеній тематиці приділяють С. Стемпень, Є. Вятр, К. Бахманн, Б. Джекоб, А. Длугош, А. Сікорський, К. Островський, А. Ясинська-Каня, Г. Тюні, Є. Бартковський, Б. Фрацяк-Рудницька, Є. Кілас та ін. Варто підкреслити, що безпосередньо в центр предметного поля своїх досліджень культуру електорального процесу не поставив жоден з вітчизняних та польських політологів. Тож ця стаття має в певному сенсі започаткувати спеціалізовані дослідження з культури виборів у Польщі.

Характер проведення виборчих кампаній, формування політичних еліт безпосередньо залежить від політичної культури і ступеня демократизації суспільства. Метою цієї роботи є розгляд основних підсумків загальнонаціональних виборів у Польщі й Україні з моменту краху комуністичних режимів (поч. 90-х років ХХ ст.) по 2008 р. в контексті ідеологічних пріоритетів голосування українських і польських громадян та визначення основних політико-культурних трансформацій.

Політико-культурний аспект є одним з вирішальних чинників, який виявляє вектор розвитку посткомуністичних країн. Він багато в чому визначає природу електорального процесу, а той, в свою чергу, – характер політичного режиму, який існує в тій чи іншій країні.

Трансформацію політико-культурних настанов того чи іншого народу можна виявити, розглядаючи підсумки президентських і парламентських виборів, що відбулися в певній

Таблиця 1.

Зведені підсумки виборів Президента Республіки Польщі 1990-2005 рр.¹

	1990		1995		2000	2005	
	I тур	II тур	I тур	II тур		I тур	II тур
Л. Валенса¹ («Солідарність»)	39,9	74,25	33,1	48,28	1,01	-	-
С. Тимінський	23	25,75	-	-	-	-	-
Т. Мазовецький	18,08						
В. Цімошевич (СДПР) ²	9,21						
Р. Бартоше (ПСЛ) ³	7,15						
Л. Мочульський (КПН)	2,5						
А. Кваснєвський (СЛД)	-	-	35,1	51,7	53,9	-	-
Я. Куронь (УД)			9,2				
Я. Ольшевський (РдР)			6,86				
В. Павляк (ПСЛ)			4,3				
А. Олєховський (ББВР)					17,3		
Т. Зелінський (УП)			3,53				
Х. Гронкісвич-Вальц			2,76				
Я. Корвін-Мікке (УРП-центр)			2,4				
М. Кшаклєвський (АВС)					15,57		
Я. Калиновський (ПСЛ)					5,95	1,8	
Д. Туск (ПО)						36,33	45,53
Л. Качиньський (ПіС)						33,10	54,57
А. Леппер (Самооборона)			1,32		3,05	15,11	
М. Боровський (СДПЛ)						10,33	

країні за визначений період її розвитку. Розглядаючи ідеологічну орієнтацію голосування як важливий індикатор динаміки трансформацій політичної культури, необхідно зробити певні зауваження. Ідеологія як така на сьогодні в транзитивних суспільствах не виступає однозначним показником, що визначає електоральний вибір громадян. Дані останніх соціологічних досліджень в Україні свідчать, що лише для 20,2% виборців є байдуже, хто очолюватиме партійні структури, якщо зберігатиметься їхня ідеологічна спрямованість. 61,4% електорату дотримуються протилежної думки, вважаючи, що визначальним моментом в їхніх політичних симпатіях є саме особистість лідера. При цьому майже для кожного п'ятого (18,6%) ця умова не становить жодного інтересу. Звідси можна зробити висновок, що перехідне українське суспільство структуроване не стільки за партійною ознакою, скільки за особистими симпатіями до лідерів політичних сил [2]. Тож для українського виборця головним мотивом визначення свого електорального вибору є фактор лідера, а не ідеології політичної партії, яку він репрезентує. Проте заперечувати важливу роль ідеологічного чинника було б абсолютно невірним, адже той самий лідер використовує насамперед ідеологічну риторіку, яка разом з його особистісними якостями вирізняє його з поміж інших політиків. Це ж певною мірою стосується й Польщі. Щодо мотивації голосування польського електорату показовими є розробки аналітика популярного видання „Nie” Анджея Сікорського. Цей фахівець, спираючись на дані Центру з вивчення громадської думки CBOS, що були отримані через опитування виборців десяти провідних партій Польщі, зробив висновок, що переважна більшість електорату голосує за партії, які не зовсім відповідають їх ідеалам, та більше того – іноді навіть проводять зовсім протилежну політику. Наприклад, 75% прибічників ліберальної «Громадянської платформи» Д. Туска виступають за обмеження темпів та масштабу приватизації, у той час як майже половина електорату Унії праці та 35% прибічників соціал-демократа М. Боровського підтримують курс на декомунізацію та заборону займати відповідальні державні посади особам, які зробили кар'єру в часи панування комуністів. «Аналізуючи погляди всіх партійних електоратів, ми бачимо, що виборці будь-яких – правих, лівих або ліберальних – поглядів у основному виступають за

¹ Жирним виділені прізвища кандидатів, обраних Президентом Республіки Польщі.

² В дужках вказані політичні сили, від яких балотувався той чи інший кандидат в Президенти Республіки Польщі.

³ В таблиці і далі використовується загальноприйнята в Польщі аббревіатура політичних сил.

⁴ В таблиці і далі використовується загальноприйнята в Польщі аббревіатура політичних сил.

Таблиця 2.

Зведені підсумки виборів до парламенту Польщі 1991-2005 рр.

	1991		1993		1997		2001		2005	
	Сейм ⁵	Сенат	Сейм ⁶	Сенат	Сейм	Сенат	Сейм	Сенат	Сейм	Сенат
Ультра ліві										
Самооборона Республіки Польща (С) ⁷ (А. Леппер)							10,2	2	11,4	3
Ліві										
Союз демократичної лівиці (СЛД) (В. Цімошевич)	11,9	4	20,4	37	27,1	28			11,3	-
СЛД-УП							41,04	75		
Лівий центр										
Польська народна партія (ПСЛ) (В. Павляк, Р. Бартоше, Я. Калиновський)	9,2	9	15,4	36	7,31	3	8,98	4	7	2
Народне порозуміння (ПЛ)	5,47									
Унія праці (УП) (Р. Бугай, М. Поль)			7,28	2						
Центристи										
Демократичний союз (УД) (Т. Мазовецький, Я. Куронь)	12,3	21	10,6	4						
Ліберально-демократичний конгрес (КЛД) (Я. Левандовський)	7,5	6		1						
Польська партія друзів пива (ПППП)	2,97	-								
Унія свободи (УВ)					13,37	8				
Громадянська платформа (ПО) (Д. Туск)							12,68		24,1	34
Правий центр										
Солідарність	5,05	12		9						
Громадянське порозуміння центр (ПОЦ)	8,7									
Виборча католицька акція (ВАК)	8,9	9								
Конфедерація незалежної Польщі (КПН) (Л. Мочульський)	8,9	4	5,77							
Безпартійний блок підтримки реформ (ББВР) (А. Олеховський)			5,4	2						
Акція виборча «Солідарність» (АВС) (М. Кшаклевський)					33,8	51				
Рух відбудови Польщі (РОП)					5,56	5				
Право і справедливість (ПіС) (брати Качиньські)							9,50		27	49
Блок «Сенат 2001» ⁸								13		
Праві										
Ліга польських родин							7,87	2	8	7

опікунську державу, обмеження приватизації, прогресивні податки, відділення держави від церкви. У свою чергу значна кількість виборців виступає за декомунізацію, проти абортів та

⁵ Вибори до Сейму є пропорційними і відбуваються одночасно з виборами в Сенат, що проходять за мажоритарною системою. Тому показник виборів до Сейму – подається у відсотках, а показник виборів до Сенату – це отримані політичною силою депутатські мандати.

⁶ Згідно нині діючому закону про вибори в парламент, ухваленому у травні 1993 р., було встановлено 5% бар'єр для партій та 8% бар'єр для блоків, тому подаються дані про ті структури, які подолали ці бар'єри.

⁷ В таблиці і далі застосовується загальноприйнята в Польщі аббревіатура для назв політичних сил.

⁸ Спільний блок багатьох угруповань, що вийшли з профспілки «Солідарність», найголовніші з яких: Акція Виборча Солідарність Правих, «Громадянська платформа», «Право і справедливість», а також Унія Свободи.

за збереження самостійності Польщі в складі Європейського Союзу», – зауважує аналітик. Громадяни третьої Речі Посполитої погано розбираються в програмах окремих політичних партій та репрезентованих ними поглядах. «Вочевидь це має для них другорядне значення. Вони керуються реакціями, емоціями, враженнями, родословними», – вважає Сікорський. Тож бачимо, що серед мотивів голосування в польських виборців, як і в українських та російських, превалює ірраціональна складова та домінує фактор лідерства.

Отже, розпочнемо розгляд підсумків загальнонаціональних виборів в Україні та Польщі за хронологічним принципом. Крах комуністичного режиму стався спочатку в Польщі.

Характеризуючи специфіку польського посткомуністичного транзиту, російський політолог А. Панарін зазначає: «Польща представляє чи не єдину з колишніх постсоціалістичних країн, де існував масовий антикомуністичний рух, представлений «Солідарністю». Інші країни пішли шляхом «революції зверху», перетворення колишньої комуністичної номенклатури у клас нових власників» [3].

Трансформацію політико-культурних настанов польського народу можна виявити, розглядаючи підсумки президентських і парламентських виборів, що відбулися в сусідній країні від часу повалення комуністичного режиму і проведення перших виборів Президента на демократичній основі в грудні 1990 року, і до останніх президентських виборів жовтня 2005 року. Стосовно узагальнень щодо президентських і парламентських виборів у Польщі, що пройшли у 1990-2005 рр., можна зазначити, що вони завжди були показовими з точки зору еволюції політичної культури польського електорату. Динаміку голосування виборців у відсотках голосів на виборах президента Польщі відбиває таблиця 1 [4, с. 664,681; 5; 6].

Еволюцію ідеологічних орієнтацій польського електорату істотно доповнює динаміка голосування на парламентських виборах, яку відбиває таблиця 2 [5].

Стосовно узагальнень щодо президентських і парламентських виборів в Україні, що відбулися у 1991-2004 рр., можна зазначити, що вони завжди були показовими з точки зору еволюції політичної культури українського електорату. Динаміку голосування виборців у відсотках голосів на виборах Президента України відбиває таблиця 3 [7, с. 288; 8, с. 9-10; 9].

Таблиця.3.

Зведені підсумки виборів Президента України 1991-2004 рр.

	1991	1994		1999		2004	
		I тур	II тур	I тур	II тур	I тур	II тур
Л. Кравчук⁹	61,59	37,72	45,06	-	-	-	-
В. Чорновіл	23,27	-	-	-	-	-	-
Л. Лук'яненко	4,49	-	-	-	-	-	-
В. Гриньов	4,17	-	-	-	-	-	-
Л. Кучма	-	31,27	52,15	36,49	56,25	-	-
О. Мороз	-	13,04	-	11,29	-	5,82	-
В. Лановий	-	9,32	-	-	-	-	-
В. Бабич	-	2,39	-	-	-	-	-
П. Симоненко	-	-	-	22,24	37,80	4,97	-
Н. Вітренко	-	-	-	10,97	-	1,53	-
Є. Марчук	-	-	-	8,13	-	-	-
Ю. Костенко	-	-	-	2,17	-	-	-
В. Ющенко	-	-	-	-	-	39,90	51,99 ¹⁰
В. Янукович	-	-	-	-	-	39,26	44,20

Еволюцію ідеологічних орієнтацій українського електорату істотно доповнює динаміка голосування на парламентських виборах, яку відбиває таблиця 4 [7, с. 425; 10].

У хронологічному порядку прослідкуємо, як мінялися ідеологічні пріоритети голосування польських та українських виборців у посткомуністичний період.

Результати першого туру президентських виборів у Польщі 25 листопада 1990 р., в якому взяли участь доволі багато для цієї країни – 60,6% виборців, викликали у фахівців подив: жоден з кандидатів не набрав потрібних 50% голосів. У другому турі президентських виборів 9 грудня, в якому взяли участь 53% виборців, переміг Лех Валенса, який обійшов свого

⁹ Жирним виділені прізвища кандидатів, обраних Президентом України.

¹⁰ Подані результати переголосування другого туру 26 грудня 2004 р.

Таблиця 4.

Зведені підсумки виборів до Верховної Ради України 1994-2002 рр.

	1994 ¹¹	1998	2002	2006
Ліві				
Комуністична партія України	25	24,65	19,98	3,66
Соціалістична партія України	4,15		6,87	5,67
Селянська партія України	5,34		-	-
Блок СПУ та СелПУ «За правду, за народ, за Україну!»	-	8,55	-	-
Прогресивна соціалістична партія України	-	4,04	-	-
Лівий центр				
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	-	4,01	6,27	-
ПП ВО «Громада»	-	4,67		
Блок Юлії Тимошенко ¹²	-	-	7,26	22,27
Центристи				
Народно-демократична партія	-	5,01		-
Блок «За єдину Україну!» ¹³	-	-	11,7	-
Партія регіонів				32,12
Партія зелених України	-	5,43	-	
Правий центр - національні демократи				
Народний Рух України	5,9	9,40		
Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» ¹⁴	-	-	23,57	13,94

конкурента канадського бізнесмена С. Тимінського майже на 50%, набравши 74,25% голосів [4, с. 664]. Відбулася символічна подія для новітньої польської історії: лідер опозиційного руху «Солідарність» став всенародно обраним главою Польської держави. Цей факт остаточно легітимізував відмову Польщі від комуністичного минулого.

Легітимізація суверенної Української державності відбулася разом з першими виборами Президента України 1991 року. На цих виборах впевнену перемогу одержав тодішній голова Верховної Ради України, колишній секретар ЦК Комуністичної партії України з ідеології Леонід Кравчук (отримав голосів «за» 19 643 481 – 61, 59%) [11, с. 9]. Парадокс голосування українського електорату полягав у тому, що майже одноставно підтримавши ідею незалежності України (проголосувало «за» 92,32% громадян, що брали участь у референдумі, це 84% від кількості тих, хто має право голосу, тобто загалом незалежність України підтримали 76% всіх виборців), він довірив її реалізацію лідеру, який протягом усієї своєї бюрократичної кар'єри боровся проти будь-яких її паростків, навішуючи ярлики «буржуазного націоналізму» демократично орієнтованим дисидентам, а справді палкому прихильнику незалежності, який присвятив боротьбі за неї найкращі роки життя – тодішньому голові Львівської обласної ради, одному з лідерів Народного Руху України В'ячеславу Чорноволу – відмовив у підтримці (посів друге місце з 23,27%) [11, с. 280, 288]. Можна вважати, що кандидат, який став першим Президентом зайняв позицію між лівим та правим центром, що й принесло йому перемогу.

Багато хто з фахівців вважає, що події початку 90-х років визначальною мірою позначилися на розвитку Української та Польської держав і суспільств. Якщо польський народ довірив владу представнику антикомуністичної опозиції, щоб назавжди рішуче відмовитися від комуністичної спадщини, то український народ у підтримці колишнього комуністичного ідеолога виявив консерватизм, який зумовив тривале тупцювання на місці в питанні проведення демократичних та економічних реформ.

На парламентських виборах 1991 р. польський електорат проголосував за ті політичні сили, які були йому зрозумілими. Ці сили мали більш-менш чітку ідеологічну спрямованість, хоча

¹¹ Вибори проходили за мажоритарною системою, відсотки від кількості обраних на квітень 338 депутатів.

¹² Блок Юлії Тимошенко включав партії: ВО «Батьківщина», Українська соціал-демократична партія, Українська республіканська партія, Українська народна партія «Собор».

¹³ Блок «За єдину Україну!» складався з партій: Народно-демократична партія, Партія Регіонів, Політична партія «Трудова Україна», Аграрна партія України, Партія промисловців і підприємців України.

¹⁴ Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» включав партії: Народний Рух України, РУХ (Український народний рух), Партія «Реформи і порядок», Конгрес українських націоналістів, Партія «Солідарність», Політична партія «Вперед, Україно!», Молодіжна партія України, Республіканська християнська партія, Партія Християнсько-народний союз, Ліберальна партія України.

й не завжди її афішували. У законодавчому органі Польщі опинилися структури, що мали демократичну, соціалістичну, християнсько-демократичну, ліберальну та націоналістичну спрямованість. Причому всі вони отримали приблизно рівновеликі відсотки голосів та самостійно не мали можливості сформувати уряд (див. табл. 2). Свідченням розпорошеності політичних орієнтацій польських виборців став той факт, що в парламент вони обрали представників 29 партій та угруповань [4, с. 668].

Парламентські вибори 1991 р. закріпили початок етапу трансформації політичного режиму в Польщі від тоталітарного до демократичного типу та окреслили формування нової якості національної державності, яку почали називати III Річ Посполита.

Вибори в польський парламент в 1993 р. мали позачерговий характер та стали можливими внаслідок урядової кризи, що спіткала кабінет Г.Сухоцької. Загалом виборча кампанія 1993 р. відбувалася за умов відчутної зміни настроїв польських виборців. Поширювалося розчарування урядовою політикою «Солідарності», яка виявилася неспроможною досягти поліпшення життєвого рівня населення. Невдоволення викликали результати приватизації, які призвели до виникнення невеликої купки олігархів та загального зубожіння населення. З'являлися об'єктивні передумови для реваншу лівих сил.

Посиленню лівого табору сприяв подальший розкол у середовищі «Солідарності». На V з'їзді НСЗЗ «Солідарність» сталося роз'єднання: більшість пішла за М. Кшаклевським, який запропонував соціально орієнтовану програму, а меншість (так звана «мережа») залишилась з Л. Валенсою.

Ліві сили навпаки згуртувалися – до Союзу демократичної лівіці на чолі з В. Цімошевичем увійшли Рух людей праці та частина ППС. Їхня передвиборча програма включала пропозиції щодо розв'язання найбільш болючих проблем розвитку країни: подолання безробіття, підтримки бюджетної сфери, проведення приватизації на засадах соціальної справедливості. Новим моментом у програмі лівих став зовнішньополітичний курс на вступ Польщі у НАТО.

Така програма знайшла підтримку у більшості польського електорату. Тобто можна говорити про те, що великий сегмент польського електорату голосував не стільки за лівих, скільки проти політиків з табору «Солідарності». Феномен протестного голосування врешті-решт сприяв перемозі лівих сил, яка, проте, не була явною. Але, як би там не було, маятник електоральних уподобань у Польщі в 1993 р. хитнувся ліворуч.

Це саме стосується й України. На виборах до Верховної Ради України 1994 р. теж перемогла коаліція лівого центру. За умов загострення соціально-економічної кризи прихід лівих був неминучим (див. Табл. 4).

Другі вибори Президента України внаслідок гострої економічної кризи були достроковими та відбулися 26 червня 1994 року. Ці вибори проходили в два тури. Після другого туру голосування переміг экс-Прем'єр-міністр Леонід Кучма, який вже в якості новообраного Президента подав новому складу Верховної Ради власну модель виходу з економічної кризи та свою концепцію бачення суспільства: «Наша мета – утвердження в Україні демократичного, соціально відповідального, солідарного суспільства, що поступово позбавлятиметься традиційно класово-формальних ознак, органічно поєднуюватиме в собі працю, талант та капітал суспільства, де кожен громадянин зможе реалізувати повною мірою свої здібності та якості особистості, суспільства, яке на ділі забезпечуватиме права та свободи кожної особи» [12, с. 49-50]. Л.Кучма переміг у 1994 році з цілком соціал-демократичною програмою, яка навіть була трохи лівішою за класичні європейські аналоги, тому не випадково його підтримали українські комуністи (їх заохочувала насамперед ідея зближення з Росією як домінанта зовнішньополітичної доктрини Л. Кучми). Відзначаючи значення президентських виборів в Україні 1994 року, І. Коцина зауважує, що це були перші вибори на пострадянському просторі, на яких переміг опозиційний кандидат [13]. Сам факт перемоги опозиціонера на президентських виборах засвідчив, що Україна в цілому прямує демократичним шляхом.

Цікава ситуація склалася й у Польщі. Другі вибори Президента Польщі відбулися на рік пізніше, ніж в Україні, – у 1995 році на тлі загального поліпшення соціально-економічної

ситуації, якого вдалося досягти уряду лівої коаліції СЛД-ПСЛ. У цих виборах взяли участь 13 кандидатів у Президенти, серед яких найбільш реальними претендентами на посаду глави держави були А. Квасневський (СДРП), Л. Валенса, Я. Куронь (Унія свободи) та В. Павляк (Польська народна партія). Виборча боротьба була, як і раніше, насичена популістськими обіцянками, великою порцією чорного PR, радикальними гаслами проти основних конкурентів. Успіхи лівого уряду грали на користь лідера СДРП А. Квасневського. Л. Валенсі вдалося згуртувати на деякий час навколо своєї кандидатури конгломерат політичних сил правого спрямування, що вийшли з «Солідарності». У підсумку в першому турі виборів в листопаді 1995 р. кількість симпатиків двох основних кандидатів на крісло президента розподілилася приблизно на дві рівновеликі групи: А. Квасневський отримав 35,1% голосів, а Л.Валенса – 33,1% голосів (Див. табл.1).

Головну роль у зміні настроїв на користь А.Квасневського у другому турі виборів 1995р. відіграли телевізійні дебати обох претендентів, які пройшли 12 та 15 листопада. Вони викликали неабиякий інтерес у польських виборців – їх дивилися 72% польського населення [4, с. 681]. У ході цих теледебатів А. Квасневський позиціонував себе як поміркований демократ і прихильник національного порозуміння та єдності. Л. Валенса навпаки обрав агресивний стиль поведінки. У підсумку в голосуванні в другому турі взяла участь рекордна кількість виборців – 68,2%. А. Квасневський отримав 51,7% голосів, а Л.Валенса – 48,28% (див. табл.1). Для багатьох обрання колишнього комуніста Президентом Польщі – країни-«криголама» соціалістичної світової системи, стало великою несподіванкою, але це був закономірний підсумок невдалого управління країною політиків з табору правих, що стояли на антикомуністичних позиціях.

А.Квасневський, як і його колега в Україні Л.Кучма роком раніше, переміг у 1995 році з цілком соціал-демократичною програмою, яка відповідала класичним європейським аналогам, тому не випадково його підтримала європейськи орієнтована частина виборців, що, на думку багатьох експертів, й мало вирішальне значення. Після президентських виборів 1995 р. лівий ренесанс став у посткомуністичній Польщі довершеним фактом.

Отже, у середині 90-х років в Україні і Польщі внаслідок невдалого правління урядів правого центру стався лівий поворот, симпатії виборців схилилися на бік політиків, які задекларували чітко виявлені лівоцентристські позиції.

Ситуація в Польщі почала змінюватися через два роки. Парламентські вибори 1997 р. відбулися за низької активності польських виборців – у них взяли участь лише 47,9% громадян з правом голосу. Результати цих виборів багатьма експертами розцінювалися як чергова несподіванка. Перше місце посів створений незадовго до виборів правоцентристський блок «Акція виборча „Солідарність”» (АВС) на чолі з М. Кшаклевським, за який проголосувало 33,8% активного електорату. Союз демократичної лівиці посів друге місце, відставши від переможців майже на 8% – отримав 27,1%. Ліберальна «Унія свободи» (УВ) набрала 13,37%. Лівоцентристська Польська народна партія (ПСЛ) опинилася лише четвертою – 7,31%. Правоцентристський Рух відбудови Польщі замкнув коло щасливчиків, що подолали прохідний бар'єр у парламент – 5,56% голосів. Ті ж самі сили здобули представництво в сенаті (див. табл. 2). За підсумками парламентських виборів був сформований консервативно-ліберальний коаліційний уряд з представників АВС та УВ. Маятник електоральних уподобань більшості польських виборців хитнувся праворуч. Лівоцентристи зазнали відчутної поразки, адже якщо поррахувати їх суму голосів (СЛД та ПСЛ), то вийде 34,4%, у той час як правоцентристи (АВС та Рух відбудови Польщі) разом з лібералами з УВ отримали підтримку 52,73% (на 18,33% більше).

В Україні ж парламентські вибори 1998 р., що відбувалися за змішаною мажоритарно-пропорційною системою (половина мандатів розподілялася між партіями, а інша половина – між переможцями в мажоритарних округах) зафіксували стабільність представництва лівих (КПУ, СПУ, СелПУ та ПСПУ) та однієї правої партії і водночас радикально змінили решту політичних акторів. Лише вісім партій подолали 4-відсотковий бар'єр, який давав право на

отримання депутатських мандатів. Половина з учасників виборів набрала від 1,3 до 0,14% голосів. Особливість структуризації тодішньої Верховної Ради полягала в тому, що тільки ліві партії утворили фракції виключно на партійній основі, решта орієнтувалася на залучення максимальної кількості депутатів за рахунок представників інших партій та позапартійних. Само по собі це цілком природньо, але на практиці призводило до нехтування програмними принципами і спотворювало стосунки по осі виборці – обранці – влада [11, с. 550].

У Польщі лівим вдалося відігратися, причому досить переконливо та впевнено у 2000 році. На президентських виборах того року лідер СДРП А.Квасневський здобув вже в першому турі виборів незаперечну перемогу, набравши понад 53% голосів. Правоцентристи А. Олеховський (ББВР) та М. Кшаклевський (АВС) разом отримали голосів трохи більше 30% (17,3% та 15,57% відповідно). Повним провалом закінчилася участь у виборах колишнього головного конкурента А. Квасневського на попередніх виборах - легендарного Л. Валенси, який отримав 1,01% голосів польського електорату (див. табл.1). Це дає підстави стверджувати, що романтичний період у посткомуністичній історії польської політики закінчився.

Виходячи з таких результатів, переважна більшість спостерігачів прогнозувала незаперечний успіх лівим силам на виборах у парламент.

Виборчу кампанію 2001 р. відрізняла від попередніх фактична відсутність ідеологічних суперечок. На перший план вийшли податки і економічні справи – питання, які не мають однозначного розв'язання. Особливістю парламентської виборчої кампанії 2001 року було те, що переможці (СЛД) були відомі заздалегідь. Йшлося насправді лише про ступінь їхньої перемоги. У той час як правиця переживала скандальні розколи і перегрупування сил, лівниця демонструвала єдність і впевненість у майбутній перемозі: лідер СЛД Лешек Міллер навіть оприлюднив персональний склад свого майбутнього уряду.

Ліва СЛД отримала безпрецедентну в історії сучасної Польщі підтримку – 41,4% голосів тих, хто взяли участь у виборах.

У парламентських виборах в Україні 2002 року впадає в око наочна зміна ідеологічних пріоритетів голосування українських виборців порівняно з попередніми кампаніями. До парламенту були обрані лише 2 ліві сили – КПУ та СПУ. Центристські сили залишилися у тому ж складі – 3 партії та блоки – «Блок В. Ющенко „Наша Україна”» (репрезентант правоцентристського напрямку), блок «За єдину Україну!», СДПУ (о) (формально представник лівого центру). Лівоцентристська опозиція була представлена теж однією силою – «Блоком Ю. Тимошенко». Тож відбулося скорочення репрезентантів лише у лівому таборі.

Уперше за всю пострадянську історію України перемогу на виборах здобула не ліва політична сила – «Блок Віктора Ющенко „Наша Україна”» (23, 57 % голосів за партійними списками). Успіх блоку «Наша Україна» пояснюється головним чином високим рейтингом його лідера – В.Ющенко. У зв'язку з цим перше місце цього блоку заздалегідь прогнозували практично усі провідні соціологічні служби України.

Значну кількість голосів отримали політичні сили, що брали активну участь в антипрезидентських акціях «Україна без Кучми» – «Блок Ю.Тимошенко» та СПУ (відповідно 7,26 % та 6,87 % голосів).

Впевнена перемога «Нашої України» навряд чи може бути пояснена іншими причинами, ніж великий харизматичний ресурс та авторитет серед більшості населення В. Ющенко. Новим явищем для пострадянської України був факт, що цілком прозахідний політик має таку велику популярність серед населення майже в усіх регіонах країни (різниця полягає лише у рівні популярності – від 5,9 % на Харківщині до 74,6 % на Івано-Франківщині при тому, що тільки в 3-х адміністративно-територіальних суб'єктах України з 27-ми ця політична сила не пододала 4%-й бар'єр).

Президентські вибори в Україні 2004 року увійдуть в історію багатьма показовими особливостями. Насамперед тим фактом, що вперше серед двох основних кандидатів на найвищу посаду в державі вперше не було комуніста чи представника лівих: тодішній Прем'єр-міністр В. Янукович репрезентував лівоцентристську програму, а переможець гонки В. Ющенко праволіберальний напрям. По-друге, «помаранчева революція» як

наслідок виборчої кампанії – це колосальний прорив у демократизації політичної свідомості багатьох українських громадян, які на практиці довели можновладцям, хто є справжнім джерелом державної влади. Поразка авторитарного, кланово-олігархічного режиму в Україні має розглядатися як природний підсумок його невідповідності базовим політико-культурним настановам українства, серед яких завжди чільне місце посідали волелюбність, демократизм, прагнення до соціальної справедливості тощо. Президентські вибори 2004 року та їхній підсумок – «помаранчева революція» – виявили істотні зміни в електоральній та взагалі політичній культурі українських виборців у бік формування демократичної активістської її якості. Після подій 1991 року, які сьогодні іноді називають «національною революцією», народний виступ 2004 року проти спроб сфальсифікувати результати президентських виборів вже встигли назвати «демократичною революцією». Проте є сенс трохи зачекати й поглянути, чи стануть прояви народної активності регулярною практикою, чи залишаться одиничним феноменом короткочасної мобілізації електорату.

На виборах у польський парламент 2005 року спостерігалася низька активність виборців, яка є відображенням загальної традиції невеликого інтересу польських громадян до політики взагалі: проголосували трохи більше третини (40,6%) електорату [14, с. 34]. Якщо згадати, що чотири роки тому, коли перемогли ліві сили, активність виборців не перевищувала 40% та інші кампанії, де відсоток тих, хто взяв участь у голосуванні, коливався біля тієї самої позначки, то стає наочним той факт, що абсентеїзм є сталою ознакою польської електоральної культури. У той час в Україні зазвичай спостерігається майже вдвічі більша електоральна активність: десь на рівні 70%.

Головний підсумок парламентської кампанії в Польщі 2005 року полягає у тому, що переважна більшість польського електорату слідом за українцями відмовила у довірі лівій проурядовій коаліції на чолі із «Союзом демократичної лівиці», яка отримала лише 11,3% голосів. Її потенційні союзники, наприклад, соціал-демократи на чолі з Марком Боровським навіть не подолали п'ятивідсотковий бар'єр. Безумовно в 2005 році в Польщі стався правий реванш. Про це писали й казали всі, хто якимось чином є причетним до польської політики. Обидві партії-переможці – «Право і справедливість» братів Леха і Ярослава Качиньських (отримала 27%) та «Громадянська платформа» Дональда Туска (24,1%) є близькими за ідеологією правоцентристськими партіями, що ведуть свій родовід від легендарного руху «Солідарність» (партія «Громадянська платформа» щоправда є ближчою до центру). Брати Качиньські є відомими консерваторами, які завжди шанували та обстоювали католицькі традиції. Передвиборча риторика переможців була обумовлена новою ситуацією, приналежністю Польщі до Європейського Союзу. Виступи Качиньських та Туска були насичені закликами відродити національну гордість, усвідомити особливу роль поляків не тільки в регіоні, але й в ЄС взагалі, де четверта Річ Посполита має протистояти диктату німецько-французького альянсу. У взаєминах з великим сусідом – Росією – названі політики закликали проявити твердість.

Президентську виборчу кампанію в Польщі 2005 р. фахівці одноголосно називають відголоском тогорічної парламентської кампанії. У другому турі президентських виборів 2005 року консерватор Лех Качиньський переміг ліберала Дональда Туска з відривом майже в дев'ять відсотків голосів (в першому турі навпаки Д. Туск випередив Л. Качиньського на 3%.) У виборах взяли участь трохи більше половини поляків з правом голосу. Президентські вибори в Польщі лише доповнили картину, яка вимальовувалася за підсумками парламентських виборів, що відбулися за місяць до виборів глави держави. Тоді перемогу одержала правоцентристська партія «Право і справедливість» (PiS), яку очолює брат-близнюк нового президента – Я. Качиньський. Таким чином, брати Качиньські отримали практично всю повноту влади для того, щоб реалізувати свою консервативно-популістську передвиборну програму [15].

Парламентська кампанія 2006 року в Україні також стала «четвертим туром» президентських виборів 2004 року. Умовну перемогу отримали регіонали, за яких

проголосував кожний третій виборець. «Блок Юлії Тимошенко» отримав не тільки загальне друге місце, але й перемогу серед помаранчевих сил. Уперше в історії виборчих кампаній в Україні некомуністична політична сила перемогла у 14 адміністративно-територіальних одиницях та посіла друге місце в 9, що дозволяє Юлії Тимошенко претендувати на статус загальнонаціонального лідера України [16, с. 22,23]. Провладна «Наша Україна» посіла третє місце зі скромними 13%. Ліві сили – СПУ та КПУ – хоча й пройшли у парламент, фактично зазнали фіаско, набравши разом трохи більше 9%.

Отже, можна констатувати, що загалом у польській та українській політиці в середині 2000-х років стався вже правий поворот: переважну кількість голосів отримали політичні сили та лідери, що стоять на фактично правоцентристських позиціях, хоча й використовують елементи лівої популістської риторики. Конвергенція ідеологій виявляється у виконанні нових політичних лідерів України і Польщі доволі ефективною.

Аналізуючи зміни у культурі українського та польського електорату за підсумками загальнонаціональних виборів, що відбулися в посткомуністичний період, варто наголосити на наступних моментах.

По-перше, сам початок посткомуністичних перетворень у Польщі й Україні має істотні розбіжності: якщо в Польщі була революція знизу – крах комуністичного режиму стався внаслідок широкого народного антикомуністичного руху «Солідарність», а прихід до влади опозиціонера Л. Валенси став його закономірним підсумком, то в Україні відбулася революція згори – національна революція під тиском Народного Руху України у виконанні колишньої компартноменклатури на чолі з комуністичним ідеологом Л.Кравчуком, обраним першим Президентом України. Це багато в чому призвело до того, що в період з початку 1990-х до середини 2000-х рр. в Україні відбулася поступова переорієнтація настанов політичної культури виборців з лівих етатистсько-патерналістських цінностей комуністичної епохи на традиційні правоцентристські цінності європейської демократії (ліві з кожними новими виборами стабільно втрачають електорат), а у Польщі внаслідок упевненої перемоги народного антикомуністичного руху спостерігаємо чітко виявлений маятник ідеологічних пріоритетів голосування: виборці голосують то за правоцентристів (перша половина 90-х років), то за нових лівих (з середини 90-х до середини 2000-х років). Починаючи з середини 90-х, зміст ідеологічних пріоритетів голосування українського та польського електорату майже співпадає: лівий ренесанс змінюється в середині 2000-х правоцентристським поворотом.

По-друге, оригінальною особливістю польської електоральної культури виглядає перенасиченість пропозиції на національному політичному ринку (існує близько 300 партій, серед яких переважають дрібні). Згадується думка В. Антоновича про аристократизм як домінанту в політичному житті польського народу. Виборці щоразу віддають перевагу новій політичній силі («Солідарність» – СЛД – АВС – СЛД/УП – ГП/ПіС). Це свідчить про несталість електоральних уподобань, а з іншого боку – про відсутність у політичній ментальності поляків консервативних настанов, що дає змогу країні більш-менш динамічно розвиватися. В Україні виборці виявляють набагато більший консерватизм і, незважаючи на велику пропозицію на національному політичному ринку (zareєстровано 127 політичних партій), стабільно обирають 7-8 (у 2006 році - 5) політичних сил, що вже мають історичні традиції (КПУ, СПУ, Партія регіонів, ВО «Батьківщина» – основа Блоку Юлії Тимошенко, Народний Рух України – складова частина Блоку «Наша Україна» та ін.)

По-третє, звертає на себе увагу той факт, що культура виборів у Польщі й Україні істотно відрізняється за таким показником як електоральна активність. Якщо польській культурі виборів притаманна, як правило, низька явка виборців та навіть абсентеїзм (в середньому явка на виборах парламенту та Президента складає трохи більше 45%), то в Україні цей показник становить близько 70%, що свідчить про доволі велику політизованість та активність українських виборців.

По-четверте, періодичні коливання польського електорату від лівих до правих свідчать про те, що в його політичній культурі ліберально-демократичні настанови існують поряд

з соціалістично-етатистськими, а превалювання їх в той чи інший період залежить від конкретної соціально-економічної ситуації в країні. В Україні соціалістично-етатистські цінності неухильно з кожними новими виборами втрачають своїх прихильників, натомість ліберально-демократичні настанови дедалі більше вкорінюються в політичній свідомості українців. Єднає обидва політикуми ефективного застосування лідерами нової хвилі конвергенційних ідеологем, які вбирають у себе риси центристських, правих й лівих доктрин.

По-п'яте, спільною рисою електоральної культури Польщі та України є превалювання ірраціональних чинників серед мотивів голосування, які пов'язані з емоційним сприйняттям особистості лідера тієї чи іншої політичної сили. Програмні положення політичних партій мають другорядне значення для виборців по відношенню до фактору лідерства, що є ознакою нерозвинутої електоральної культури та показником недостатньо розвинутого рівня політичної свідомості.

По-шосте, електоральна культура українського і польського народів натеper має перехідний характер та залишається в цілому маргінальною культурою з превалюванням демократичних настанов. Протягом посткомуністичного періоду сталася помітна трансформація від суто етатистських настанов до прагматичного розуміння того, що лише індивідуальною працею можна створити особистий добробут, тому поступово в політичній свідомості українців і поляків вкорінюються ліберально-демократичні настанови. Після подій грудня 2004 року можна цілком впевнено стверджувати, що факт оновлення політичної культури українського суспільства став реальністю. Загалом політичну культуру теперішньої України найбільш точно можна охарактеризувати як демократичну в початковій стадії розвитку. Перспективи розвитку української і польської електоральної культури пов'язані з її інтегрованістю у загальний європейський контекст. Польське й українське суспільство «приречені» на прискорення в опануванні демократичних механізмів та доведенні до демократичної кондиції своїх державних інституцій.

1. Лігачова Н. Станіслав Стемпень: «Потрібна любов до людини, а не тільки до України»/ Н. Лігачова // День. – 2001 р. – 1 черв.

2. *Вожди, партии и блоки* // Киевский телеграф. – 2005 г. – 9-15 сент.

3. Панарін А. Російська політична культура на порозі XXI століття/ А. Панарін [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/panarin.htm>

4. *Зашкільняк Л.О.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.

5. *Вибори в Республіці Польща* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Poland

6. Ратинський В. Туск випередив опонента / В.Ратинський // Газета Польська.– 2005 р. – 13 жовт.

7. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи і виконавці / В.Литвин. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.

8. *Право вибору: Президент України-2004: Довідник* / Вступна стаття М.Томенка. Упорядники В. Гребельний, Р. Дмитрук, О. Куранда, О. Палій. – К.: «Геопринт», 2004. – 216 с.

9. *Протоколи* Центральної виборчої комісії України про результати виборів Президента України 31 жовтня, 26 грудня 2004 року [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт ЦВК України. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

10. *Протоколи* Центральної виборчої комісії України про результати виборів Верховної Ради України 29 березня 1998 року, 31 березня 2002 року, 26 березня 2006 року [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт ЦВК України. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

11. *Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф.Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002-2003. – Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. – 2003. – 696 с.*
12. *Кучма Л.Д. Шляхом радикальних економічних реформ / Л.Д. Кучма. – К., 1994. – 73 с.*
13. *Коцина И. Дмитрий Табачник: «Заявление Леонида Кучмы с просьбой зарегистрировать его кандидатом в Президенты я заверил у ... портье гостиницы в США» // Факты. – 2006 г.– 14 июля.*
14. *Скрипов В. От солидарности к социальности / В. Скрипов // Эксперт. – 2005. – № 41. – С.32-37.*
15. *Коротчаевский С. Двое из одного яйца. Братья Качинские будут управлять Польшей «на пару» / С. Коротчаевский // Киевский телеграф. – 2005 г. – 4-10 ноября.*
16. *Кремень Т. Реванш Юли / Т. Кремень // Кореспондент. – 2006.-№ 12 (201). – С. 20-26.*